

یاسمن سعیدی نژاد

جرم‌انگاری در فضای مجازی

چکیده

صنعت نوپای فن آوری اطلاعات و ارتباطات در ایران، برای مبارزه با متخلفان و مجرمان ناقض فضای مجازی، وضعیت نامطلوبی دارد. به رغم آن که در سال‌های اخیر لایحه‌هایی مانند لایحه حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای و لایحه تجارت الکترونیکی به تصویب مراجع صالح رسیده است، لیکن نبود قانون تخصصی در حوزه‌ی صنعت اطلاعات کشور، مخاطرات و چالش‌هایی را موجب شده است. تصویب «قانون جرایم رایانه‌ای» زمینه‌ی قانون‌مداری را در فضای دیجیتال کشور فراهم کرده است و امید است به مرور زمان در جهت مستحکم کردن هر چه بیشتر حقوق شهروندان در جامعه‌ی اطلاعاتی کشور گام بردارد.

واژگان کلیدی: فضای مجازی، جرم‌انگاری، جرایم رایانه‌ای، اطلاعات

درآمد

فن آوری اطلاعات تمام فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و علمی بشر را تحت تأثیر قرار داده و جوامع را به طور بنیادین دستخوش تغییر و تحول کرده است. انجام آسان بسیاری از مشاغل، تکامل فن آوری ارتباطات از راه دور، سهولت دسترسی و جست‌وجوی اطلاعات موجود در سیستم‌های کامپیوتری توأم با امکانات عملی نامحدود در مبادله و توزیع اطلاعات، از ویژگی‌های برجسته‌ی فن آوری اطلاعات محسوب می‌شود، اما پیشرفت‌های مذکور واجد جنبه‌ی خطرناک نیز می‌باشد که از جمله می‌توان به پیدایش انواع جدید جرایم، بهره‌برداری از فن آوری جدید در ارتکاب جرایم سنتی، از بین رفتن موانع ارتکاب جرم از جمله مرزهای سیاسی و جغرافیایی بین کشورها، افزایش سرسام‌آور خسارات و پیامدهای رفتار مجرمانه و ایجاد چالش در مفاهیم قانونی، اشاره کرد. به تدریج سیاست‌گذاران جنایی اغلب کشورهای جهان با استفاده از ابزارهای سیاست جنایی، درصدد مقابله با این عوامل برآمدند. قانون‌گذار ایران نیز پس از گذشت سال‌ها از ورود تکنولوژی کامپیوتر و اینترنت به کشور و استقرار نسبی آن، «قانون جرایم رایانه‌ای» را در پنجم خردادماه یک‌هزار و سیصد و هشتاد و هشت به تصویب رساند. قانونی که مسیر حرکت صنعت انفورماتیک کشور را طی سالیان آینده تحت تأثیر قرار خواهد داد.

این اصطلاح نشده‌اند. با این وجود، در کنگره‌ی دهم سازمان ملل متحد در مورد پیشگیری از جرم، جرم رایانه‌ای در قالب دو تعریف طبقه‌بندی شده است؛ نخستین تعریف تحت عنوان «جرم رایانه‌ای در مفهوم جزئی» ارائه شده است که شامل هرگونه رفتار مستقیم غیرقانونی به وسیله‌ی عملیات الکترونیکی است که امنیت سیستم‌های کامپیوتری و داده‌های پردازش شده به وسیله‌ی آن‌ها را هدف قرار می‌دهد؛ دوم تعریف «جرم رایانه‌ای در مفهوم کلی» یعنی جرم مرتبط با رایانه است که هرگونه رفتار غیرقانونی به وسیله یا در ارتباط با یک سیستم یا شبکه‌ی کامپیوتری است و تملک، ارائه یا توزیع غیرقانونی داده‌ها به وسیله‌ی یک سیستم یا شبکه‌ی کامپیوتری را دربرمی‌گیرد. بر اساس این طبقه‌بندی، جرایم رایانه‌ای به سه دسته تقسیم می‌شوند:

- 1- رایانه؛ موضوع جرم: در این دسته از جرایم، رایانه و تجهیزات کامپیوتری، موضوع جرایم سنتی (کلاسیک) مانند سرقت، تخریب تجهیزات و... هستند؛
- 2- رایانه؛ واسطه‌ی جرم: رایانه، ابزار ارتکاب جرم است و از آن برای جعل مدرک استفاده می‌شود؛
- 3- جرایم رایانه‌ای محض: جرایمی مانند هک و یا ویروسی کردن که صرفاً در فضای مجازی اتفاق می‌افتد.

جرم‌انگاری در قانون جرایم رایانه‌ای

«قانون جرایم رایانه‌ای» که بنا به تصریح ماده 55 آن، به عنوان مواد 729 تا 782 قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات) تحت عنوان «فصل جرایم رایانه‌ای» منظور گردیده است، در قالب سه بخش، جرایم و مجازات‌ها، آیین دادرسی و سایر مقررات تنظیم شده است.

تعریف جرم رایانه‌ای

کارشناسانی که برای یافتن تعریفی برای جرایم رایانه‌ای تلاش می‌کنند، در مورد موجودیت این پدیده تردیدی ندارند، اما پس از گذشت سال‌ها موفق به ارائه‌ی یک تعریف رسمی بین‌المللی برای

* کارشناس ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی

چندین تبصره به این موضوع اختصاص داده شده است. دسترسی، تحصیل، شنود یا افشای غیرمجاز داده‌های سری در حال انتقال یا ذخیره شده در سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی، مجازات‌های سنگین نقدی تا شصت میلیون ریال یا حبس‌های طولانی مدت تا پانزده سال را به دنبال دارد. قانون‌گذار، داده‌های سری را داده‌هایی می‌داند که افشای آن‌ها به امنیت کشور یا منافع ملی لطمه می‌زند، اما در نهایت تعیین دقیق داده‌های سری توسط آیین‌نامه‌ای صورت می‌گیرد که ظرف سه ماه از تاریخ تصویب این قانون توسط وزارت اطلاعات با همکاری وزارت‌خانه‌های دادگستری، کشور، ارتباطات و فن‌آوری اطلاعات و دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح تهیه و به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید. تضمین حقوق و آزادی‌های شهروندی ایجاد می‌کند که «داده‌های سری» صرفاً شامل داده‌های سری و محرمانه‌ی طبقه‌بندی شده‌ی کشوری، امنیتی و نظامی شود که توسط تدابیر خاص حفاظت شده و به طور مشخص به کاربر اعلام نماید که سایت یا بخشی از اطلاعات سری و محرمانه است. از سوی دیگر تجربه‌ی کشورهای پیشرفته در صنعت انفورماتیک نشان داده است که برای حفاظت از داده‌های طبقه‌بندی شده، این‌گونه قانون‌گذاری‌ها و برخوردها به تنهایی کارساز نمی‌باشد، بلکه باید ابتدا به ایمن‌سازی فضای مجازی قبل از اتصال به گستره‌ی وب پرداخت و وبگاه مرتبط با بخش‌های دربرگیرنده‌ی اطلاعات طبقه‌بندی شده با تأیید و مجوز سازمان امنیتی کشور با حفاظت یا امضای امنیتی² روی سامانه‌های رایانه‌ای قرار گیرد. بدون استفاده از این راهکار نمی‌توان به امنیت اطلاعات و حفاظت از داده‌ها به صورت کامل اطمینان داشت، لذا در نظر گرفتن مجازات برای مسئولان حفاظت از داده‌ها به هنگام افشای اطلاعات (ماده 5) صرفاً باعث نپذیرفتن مسؤلیت امنیت شبکه از سوی کارشناسان و ایجاد بی‌نظمی در امر سامان‌دهی و حفاظت از داده‌ها می‌شود.

«جرائم علیه صحت و تمامیت داده‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای و مخابراتی» فصل دوم از بخش اول این قانون را به خود اختصاص داده است. در این قسمت، با الگوبرداری از قوانین موجود، عنوان مجرمانه‌ی «جعل» مستقل از «استفاده از سند مجعول» مورد تأکید قرار گرفته است. موارد «جعل رایانه‌ای» در کنار مصدق‌ی جعل کامپیوتری که در ماده 68 قانون تجارت الکترونیکی مصوب 1382 آمده است، احصاء شده و مجازات استفاده از داده‌ها، کارت‌ها یا تراشه‌های مجعول با علم به آن، همان مجازات جعل رایانه‌ای مقرر شده است.

«تخریب و ایجاد اختلال در داده‌ها» از مهم‌ترین افعال جرم‌انگاری شده در قانون جرائم رایانه‌ای است که ذیل این فصل مورد بررسی قرار گرفته است. پیش از این برای موضوع تخریب و اختلال در داده‌های رایانه‌ای یا هک کردن هیچ‌گونه قانون و مجازاتی وجود نداشت و به همین دلیل بسیاری از خرابکاری‌هایی که طی چند سال گذشته در محیط رایانه و اینترنت صورت می‌گرفت به علت فقدان قانون پیگیری نمی‌شد که سرانجام این خلاء قانونی برطرف

این قانون در بخش یکم با عنوان «جرائم و مجازات‌ها» مجموعه‌ی متعددی از بزهکاری‌های قابل ارتکاب در محیط سایبر (مجازی) را در پنج فصل معرفی نموده است. مدل موردنظر مقنن در تعیین جرائم، رفع خلاءهای قانون موجود بوده است. علاوه بر جرائم رایانه‌ای محض که در قوانین فعلی جرم‌انگاری نشده‌اند، مانند هک یا دسترسی غیرمجاز به سایت‌ها، بعضی جرائم سنتی که به هنگام ورود به فضای رایانه‌ای در امکان تعقیبشان تردید است، نیز مورد اشاره قرار گرفته‌اند. به عنوان مثال جرم جعل موضوع ماده 523 قانون مجازات اسلامی، در رابطه با سند مکتوب قابلیت ارتکاب دارد، لذا جعل در داده‌های کامپیوتری جای ابهام داشت که در این قانون برطرف شده است. نخستین عنوان مجرمانه ذیل فصل اول تحت نام «جرائم علیه محرمانگی داده‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای و مخابراتی»، دسترسی غیرمجاز است. به موج این قانون، هر کس به طور غیرمجاز به داده‌ها یا سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی که به وسیله‌ی تدابیر امنیتی حفاظت شده، دسترسی یابد، به حبس یا جزای نقدی یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد. در این ماده مشخص نشده است که مقصود از «تدابیر امنیتی» چیست. با هدف حمایت از اطلاعات شخصی هر فرد در رایانه و سایت شخصی خود، رمز عبور یا هر نوع فایروال نرم‌افزاری یا سخت‌افزاری نیز باید «تدابیر امنیتی» معنی شود تا این ماده تنها برای سازمان‌های خاص یا متولی امنیت شبکه قابل اعمال نباشد. در غیر این صورت، هکرها و نفوذگرانی که به سیستم‌های رایانه‌ای و بانک‌های اطلاعاتی که تدبیر خاصی برای حفاظت و امنیت آن‌ها اندیشیده نشده است، ضربه می‌زنند، مجرم شناخته خواهند شد. بدین ترتیب بخشی از حجم نفوذ و تخریب‌ها جرم تلقی نمی‌گردد و عملاً تمرکز هکرها ی‌خرد و مبتدی که تعداد قابل توجهی از نفوذگران را تشکیل می‌دهند، به سمت کاربران خانگی و شرکت‌های کوچک بدون متولی امنیت شبکه کشیده خواهد شد.

«شنود غیر مجاز» محتوای در حال انتقال ارتباطات غیرعمومی در سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا امواج الکترومغناطیسی یا نوری، دومین مبحث در قسمت جرائم علیه محرمانگی داده‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای و مخابراتی است. این بند بیشتر ناظر بر شرکت‌های ارائه‌کننده‌ی خدمات اینترنت است.¹ این نهادها می‌توانند با نصب نرم‌افزار مونیورینگ شبکه، کلیه حرکات کاربران در اینترنت را کنترل و ثبت کنند که سرویس‌دهنده را می‌توان با استناد به این ماده، مورد پیگرد قانونی قرار داد. اما نکته‌ای که از این ماده مستثنی نگردیده است، اقدام معمول شرکت‌ها و سازمان‌ها در مونیورینگ تمام حرکات کاربران در سیستم شبکه‌ی داخلی خود می‌باشد که به منظور حفظ منافع آنان امری ضروری است و مطمئناً این عدم تصریح در آینده در عمل مشکلاتی را ایجاد خواهد کرد.

قانون در مبحث سوم، جرائم علیه امنیت را با عنوان «جاسوسی رایانه‌ای» مورد توجه بیشتر قرار داده است، و سه ماده و

1- Internet Service Provider (ISP)

2- sing security

شد. با این وجود در ماده 9 تعدادی عمل ذکر شده که انجام آن‌ها بر روی داده‌ها و یا امواج الکترومغناطیسی، جرم شناخته شده و مجازات خاص خود را دارد. در این ماده آمده است: «هرکس به طور غیرمجاز با اعمالی از قبیل وارد کردن، انتقال دادن، پخش، حذف کردن، دستکاری یا تخریب داده‌ها یا امواج الکترومغناطیسی یا نوری، سامانه‌های رایانه‌ای یا مخبرات دیگری را از کار بیاندازد...» کلیت این ماده قابل قبول است، اما نمی‌توان بعضی از اعمال را بر روی داده یا امواج الکترومغناطیسی انجام داد. به عنوان مثال داده را می‌توان وارد کرد، ولی این کار در مورد امواج الکترومغناطیسی تعریف نشده است، مگر این‌که منظور تدوین‌کنندگان این ماده به صورت دقیق و فنی بیان شود.

مواد 12 و 13 به موضوع «سرقت و کلاهبرداری مرتبط با رایانه» می‌پردازد. در ماده 12 ربودن غیرمجاز داده‌های متعلق به دیگری، سرقت محسوب شده است، به شرطی که عین داده‌ها در اختیار صاحب آن باشد، در حالی که در اختیار داشتن عین داده‌ها به منزله مالکیت آن‌ها نیست. اهمیت این بحث در رابطه با «اشتراک‌گذاری اطلاعات در اینترنت» (آزاد گذاشتن اطلاعات بین عده‌ای یا همه) مطرح می‌شود. به عنوان مثال ممکن است عکسی در اینترنت به اشتراک گذاشته شده باشد و چندین نفر آن را دانلود کرده باشند. از آنجایی که داده‌های کامپیوتری هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند و کپی از اصل مشخص نمی‌شود، تمام این افراد می‌توانند ادعای در اختیار داشتن عین داده را بکنند و تشخیص مالک اصلی ممکن نیست، مگر این‌که عین داده به نام فرد ثبت شده باشد، به عبارت دیگر قانون‌گذار به جای شرط «در اختیار داشتن داده»، باید به «ثبت داده به نام فرد» اشاره می‌کرد.

ماده 13 قانون مزبور به «کلاهبرداری رایانه‌ای» اختصاص داده شده است. در ماده 67 قانون تجارت الکترونیکی نیز «کلاهبرداری کامپیوتری» تعریف شده است، اما از آن‌جا که بر ارتکاب این جرم در بستر مبادلات الکترونیکی و با موضوع تجارت الکترونیک دلالت می‌کند، با ماده 13 قانون جرایم رایانه‌ای هم پوشانی ندارد.

فصل‌های چهارم و پنجم این قانون به «جرایم مرتبط با محتوا» پرداخته است. بحث تولید و انتشار محتویات مستهجن یا مبتذل، مسأله‌ای است که با وجود امکاناتی که فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات به ویژه در فضای وب در اختیار می‌گذارد، مورد توجه جدی مقنن قرار گرفته است. در سال 1386 که «قانون اصلاح قانون مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت غیرمجاز می‌کنند»، تصویب شد بسیاری از مصادیق اعمال خلاف عفت و اخلاق عمومی که در قالب فیلم انجام می‌شود، جرم‌انگاری گردید و بنابر ماده 10 آن قانون، تلاش شد تا با استناد به همان مصادیق، این جرایم در حوزه‌ی رسانه‌های الکترونیکی هم جرم‌انگاری شود. در قانون جرایم رایانه‌ای، مصادیق دیگری از اعمال خلاف عفت که به ویژه کاربران اینترنتی را هدف قرار داده است، به طور دقیق جرم‌انگاری شده است. به عنوان مثال در ماده 14 انتشار، توزیع و

معامله‌ی متن مستهجن هم جرم تلقی شده است. این در حالی است که در شرایط فعلی، انتشار مطالب متنی مستهجن (داستان‌های مستهجن) یکی از جرایم اصلی در سایت‌های مستهجن است که از لحاظ روانشناسی تأثیرات منفی بسیاری دارد. ماده 15 نیز معاونت در جرم که شامل تحریک، ترغیب، تهدید، فریب، تسهیل دستیابی یا حتی آموزش استعمال مواد مخدر یا انحراف جنسی است را تحت پوشش قرار داده است. البته مفاد مواد 14 و 15 شامل آن دسته از محتویاتی که در راستای مقاصد علمی قرار می‌گیرد، نمی‌شود.

در فصل پنجم هتک حیثیت افراد به واسطه‌ی سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی و حفظ حریم خصوصی در مواد 16 و 17 مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس این مواد، انتشار صوت، تصویر یا فیلم خصوصی و خانوادگی افراد بدون رضایت آنان یا تغییر فیلم، صوت یا تصویر دیگری و انتشار آن، جرم دانسته شده است.

به موجب ماده 18 نیز نشر اکاذیب و تشویش اذهان عمومی در اینترنت قابل پیگرد و مجازات است. صراحت در بیان، از اصولی است که قانون‌گذار باید در تشریح قوانین کیفری به کار بندد. مقنن باید کوشش کند افعال مجرمانه را به صراحت و بدون ابهام تعیین کند تا آزادی‌های مردم به بهانه‌ی تفسیر، به مخاطره نیفتد. به کار بردن تعبیرهای مهم مانند «تشویش اذهان عمومی» راه را برای تفسیرهای ناروا باز می‌گذارد و بیش از همه آزادی بیان و بلاگ نویسان را که به انتشار عقاید و مطالب شخصی خود می‌پردازند، تحت الشعاع قرار خواهد داد.

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون

جرایم رایانه‌ای

فصل ششم این قانون به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی تخصیص داده شده است. برای نخستین بار در قوانین کیفری ایران مواد 19 و 20 قانون جرایم رایانه‌ای مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را پوشش داده است. با توجه به توسعه‌ی فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات و به تبع آن امکان سوءاستفاده‌ی شاغلان حقوقی این محیط (شرکت‌ها و موسسات) این مبحث در سامان دادن به فضای مجازی از اهمیت زیادی برخوردار است.

مواد 21، 22 و 23، مسئولیت پالایش (فیلترینگ) را بر عهده‌ی ارائه‌دهندگان خدمات قرار داده است. این مواد از جنجال برانگیزترین بندهای لایحه‌ی جرایم رایانه‌ای محسوب می‌شد که با اعتراض گسترده‌ی ارائه‌دهندگان خدمات روبه‌رو گردید و اصلاحات مکرری به خود دید. فیلترینگ سایت‌های اینترنتی از هفت سال پیش در ایران آغاز شده و مسئولیت آن تا پیش از تصویب قانون جدید به عهده‌ی نهادی به نام «کمیته‌ی تعیین مصادیق فیلترینگ» بوده است. اعضای این کمیته از سوی شورای عالی انقلاب فرهنگی منصوب و تنها از سه عضو صدا و سیما، وزارت ارشاد و اطلاعات تشکیل می‌شد. از یک سو، سلیقه‌ای عمل کردن این کمیته در فیلترینگ سایت‌ها و از سوی دیگر، تردید در قانونی بودن فیلترینگ

این که ضرر اقتصادی به اپراتورها وارد می‌کند، تبعات امنیتی و حقوقی نیز دارد. به موجب این قانون، هر کس بدون مجوز قانونی از پهنای باند³ بین‌المللی استفاده کند، مجازات می‌شود. در این ماده مرجع اعطای مجوز قانون مشخص نشده است که جا دارد نسبت به وضع مقررات در این حوزه و صدور مجوز قانونی اقدام شود.

پیشگیری از شیوع ویروس، موضوع دیگری است که در فصل هفتم قانون جرایم رایانه‌ای مد نظر قرار گرفته است. کمتر کاربری یافت می‌شود که از آسیب‌های ویروس و کرم‌های اینترنتی در امان بوده باشد؛ آسیب‌هایی که تا حد نصب مجدد سیستم عامل کاربر پیش می‌رود و معمولاً هزینه‌های زیادی را برای جبران خسارت وارده یا مبارزه و مقابله با آن‌ها به کاربران تحمیل می‌کند. ماده 25 به همین مقوله می‌پردازد. بند (الف) این ماده، تولید، انتشار و معامله‌ی هر نوع ابزار الکترونیکی را که صرفاً به منظور ارتکاب جرایم رایانه‌ای به کار می‌روند، جرم‌انگاری کرده است. بند (ب) این ماده فروش و انتشار گذر واژه‌های دیگران⁴ و بند (ج) آموزش جرایم رایانه‌ای مانند دسترسی غیرمجاز، جاسوسی رایانه‌ای و غیره را مورد توجه قرار داده است. در رابطه با بند (الف) این ماده توجه به این نکته ضروری است که نمی‌توان ابزاری را پیدا کرد که صرفاً برای ارتکاب جرم رایانه‌ای به کار رود، بلکه عموماً استفاده‌های امنیتی و تامین امنیت شبکه را هم دارند. به عنوان مثال ابزاری وجود دارد که در حالت عادی به هنگام تماس Dial-Up کاربر با شرکت ارائه کننده خدمات دسترسی (ISP) تنها برای شنود داده‌ها به کار می‌رود. در عین حال شرکت‌های خصوصی از این ابزار برای بررسی وضعیت شبکه استفاده می‌کنند تا بتوانند نقایص آن‌ها را یافته و گزارش کنند که در حال حاضر عمل آن‌ها طبق ماده 25 جرم محسوب می‌شود.

مواد 26 و 27 در برخی موارد، تشدید مجازات را شامل حال مجرمان فضای مجازی کرده است. این تشدید مجازات شامل فعالان بخش دولتی، حاکمیت و متصدی یا متصرف قانونی شبکه‌های مخابراتی و رایانه‌ای است. هم‌چنین ارتکاب جرم به صورت سازمان‌یافته هم شامل تشدید مجازات خواهد شد. از آن جا که مرتکب جرم رایانه‌ای، مجرم عادی نیست، بلکه به نوعی متخصص رایانه محسوب می‌شود، باید به جای مجازات‌هایی مانند حبس و جزای نقدی، مجازات‌های متناسب با وضعیت مجرم نسبت به وی اعمال گردد. این امر مهم در خصوص تکرار جرم رایانه‌ای مورد توجه قرار گرفته و دادگاه می‌تواند در صورت تکرار جرم برای بیش از دو بار از سوی شخص حقیقی، مرتکب را از خدمات الکترونیکی عمومی از قبیل اشتراک اینترنت، تلفن همراه، اخذ نام دامنه‌ی مرتبه‌ی بالای کشوری و بانکداری الکترونیکی محروم کند.

وبلاگ‌ها و سایت‌ها، در عمل مشکلات زیادی را ایجاد کرده بود. در سال‌های گذشته، مبنای فعالیت و برخورد با سایت‌های اینترنتی، «قانون مطبوعات» مصوب 1364 و اصلاحات بعدی آن بوده است، زیرا بنا بر استدلال مسؤولان مطابق تبصره‌ی 3 ماده یک این قانون، کلیه نشریات الکترونیکی مشمول مواد قانون مطبوعات هستند، در حالی که قانون مطبوعات به صراحت از نشریه الکترونیکی یاد می‌کند و صفحات وب و اینترنتی شامل آن نمی‌شود.

قانون جرایم رایانه‌ای، کمیته‌ی سه نفره‌ی فیلترینگ را که برای مسدود کردن سایت‌ها تصمیم گیرنده بودند، به کمیته‌ای دوازده نفره شامل وزیر یا نماینده‌ی وزارتخانه‌های آموزش و پرورش، ارتباطات و فن‌آوری اطلاعات، اطلاعات، دادگستری، علوم و تحقیقات و فن‌آوری، فرهنگ و ارشاد اسلامی، رییس سازمان تبلیغات اسلامی، رییس سازمان صدا و سیما و فرمانده‌ی نیروی انتظامی، یک نفر خبره در فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات به انتخاب کمیسیون صنایع و معادن مجلس شورای اسلامی و یک نفر از نمایندگان عضو کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی به انتخاب این کمیسیون و تأیید مجلس با ریاست دادستان کل کشور تغییر داده است. این کمیته هر پانزده روز یک‌بار تشکیل شده و مصادیق محتوای مجرمانه را تعیین می‌کند. ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی و میزبانی نیز موظفند طبق ضوابط فنی و فهرست مقرر از سوی کمیته، محتوای جرایم رایانه‌ای را فیلتر کرده یا از ادامه‌ی دسترسی به آن ممانعت به عمل آورند و گروه مسؤول خواهند بود. علاوه بر ایراداتی که به ترکیب کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه وارد است و مشخص نیست که چرا انتخاب کارشناس در امر فن‌آوری اطلاعات بر عهده‌ی کمیسیون صنایع و معادن مجلس گذاشته شده، در حالی که سازمان نظام صنفی رایانه‌ای در این رابطه شایسته‌تر بود، ضوابط فیلتر شدن وب سایت‌ها هم چنان مبهم و غیرشفاف است. از طرف دیگر، حتی اگر ارائه‌دهندگان خدمات نیز با صرف هزینه‌های گزاف موفق به پالایش (فیلتر) شوند، تضمینی برای از بین رفتن محتویات نامطلوب وجود ندارد. واقعیتی عینی که همه‌ی متخصصان به آن اذعان دارند، وجود راه‌های متعدد برای دور زدن فیلترها و رسیدن به اطلاعات مورد نظر است. بنابراین مواد 21 و 23 کارایی لازم را ندارند و تدوین کنندگان قانون، حجم قابل توجهی از بار معنوی و مادی مبارزه با محتویات مجرمانه را بر دوش ارائه‌دهندگان خدمات قرار داده‌اند که اتفاقاً بیشتر آن‌ها از بخش خصوصی بوده و مشابه سایر حوزه‌های تخصصی بخش خصوصی، امکانات محدودی دارند.¹

ماده 24، قاچاق مخابراتی را جرم‌انگاری کرده است. قاچاق مخابراتی یا سوء استفاده از پهنای باند بین‌المللی کشور برای برقراری ارتباطات مخابراتی مبتنی بر پروتکل اینترنتی² جدای از

1- پرداختن به توسعه‌ی زیرساخت‌های لازم از بعد اجرایی و فنی و هزینه کردن جهت فرهنگ‌سازی مناسب به منظور آموزش استفاده‌ی مناسب از رایانه و اینترنت در نهادهای مختلف مانند مراکز آموزشی و به ویژه خانواده‌ها، کارآمدتر از فیلترینگ صرف است.

2- IP

4- Password

3- مقصود از «پهنای باند»، مقدار اطلاعاتی است که از سایت ردوبدل می‌شود.

آیین دادرسی جرایم رایانه‌ای

برای مقابله با ارتکاب جرم در فضای سایبر و گسترده‌ی رایانه‌ای، صرف جرم انگاری کفایت نمی‌کند. ماهیت متفاوت جرایم رایانه‌ای، ضرورت تدوین قوانین خاص در رابطه با چگونگی رسیدگی به این نوع جرایم و نحوه‌ی اثبات آن را ایجاب می‌کند. این امر از نظر قانون‌گذار دور نمانده و بخش دوم قانون جرایم رایانه‌ای به موضوع «آیین دادرسی» اختصاص یافته است.

در رسیدگی به جرایم رایانه‌ای، حذف قلمرو مکان فیزیکی و محدوده‌ی حاکمیت سیاسی، نادیده گرفتن اصل صلاحیت سرزمینی و توسعه‌ی مرزهای جغرافیایی ضروری است، زیرا بر خلاف اغلب جرایم سنتی، محدودیت‌های جغرافیایی یا مرزهای ملی جرایم رایانه‌ای را محدود نمی‌کند و مجرمان غالباً در مکان‌هایی غیر از جاهایی که آثار و نتایج اعمال آن‌ها ظاهر می‌شود، قرار دارند. لذا در کنار سایر مقررات مانند ماده 5 قانون مجازات اسلامی، صلاحیت دادگاه‌های ایران طبق ماده 28 قانون جرایم رایانه‌ای توسعه یافته و در موارد متعددی صالح به رسیدگی به جرایم اینترنتی و رایانه‌ای هستند که بعضاً خارج از مرزهای جغرافیایی ایران ارتکاب می‌یابند.

ماده 30، این قانون قوه قضاییه را مکلف کرده است که شعبه یا شعبی از دادرها و دادگاه‌ها را برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای اختصاص دهد و قضات آشنا به امور رایانه را در این شعب به کار گیرد. هم‌چنین رسیدگی به پرونده‌های جرایم رایانه‌ای، نیازمند برخورداری قاضی از تخصص فنی و بهره‌مندی وی از نظرات کارشناسی است. صرف گذراندن دوره‌هایی برای آشنایی با امور رایانه، موجب تسلط قضات در این حوزه نمی‌شود، بلکه قانون باید قضات را ملزم نماید که این‌گونه پرونده‌ها را برای بررسی تخصصی به کارشناسان در امر فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات ارجاع دهند، اما متأسفانه در قانون اشاره‌ای به این موضوع نشده و حقی برای کارشناسان در نظر گرفته نشده است.

نحوه‌ی جمع‌آوری ادله‌ی الکترونیکی و استنادپذیری ادله‌ی الکترونیکی، از دیگر مباحثی است که در این بخش آورده شده است. قانون، ارائه‌دهندگان خدمات، دسترسی و میزبانی و حتی اپراتورهای تلفن همراه را موظف کرده است تا داده‌های ترافیک و نیز اطلاعات کاربران را حداقل تا شش ماه نگهداری کنند. ارائه‌دهندگان خدمات به این الزام اعتراض داشته و معتقدند که نگهداری اطلاعات رد و بدل شده‌ی کاربران، نه تنها از لحاظ فنی ممکن نیست و نیاز به امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری بالایی دارد، بلکه تهیه چنین بانک اطلاعاتی، نقض حریم خصوصی کاربران محسوب می‌شود. به نظر می‌رسد این برداشت ناشی از یک سوء تفاهم رایج است. «داده‌ی ترافیک» همان‌گونه که در قانون تعریف شده است، غیر از «داده‌ی محتوا» است. داده‌ی ترافیک، محتوای پیام اعم از sms و mms ایمیل یا صفحات مرور شده‌ی وب نیست، بلکه اطلاعات مبدأ، مسیر، مقصد، تاریخ، زمان، مدت و حجم ارتباط است.

یعنی هر امکانی برای ردیابی یک پیام بدون نیاز به ثبت محتوای آن. ذخیره‌ی داده‌ی ترافیک برای ردیابی مجرمان رایانه‌ای امری لازم و معمول است، در حالی که نگهداری محتوای پیام به موجب قانون تجارت الکترونیکی، جرم است. به موجب این قانون، هر کس داده پیام‌های شخصی افراد را که متضمن اطلاعات مربوط به عقاید، مبادلات سیاسی و غیره است، پردازش کند، مجازات می‌شود. این مقررات مشکلاتی را هم به دنبال خواهد داشت، زیرا بدین ترتیب عملاً باید کارت اینترنت از بازار جمع‌آوری شود و مشترکان شخصاً به شرکت‌های ارائه‌کننده‌ی خدمات اینترنتی مراجعه و با احراز هویت آن‌ها به وسیله‌ی شرکت، سرویس دسترسی به اینترنت برای آن‌ها تأمین شود که با این روند مشترکان غیر حرفه‌ای و اصطلاحاً خانگی برای تأمین دسترسی به اینترنت، با مشکل مواجه خواهند شد.

در ادامه قانون‌گذار به تفصیل نحوه‌ی داده‌ها، تفتیش و توقیف و شنود محتوای ارتباطات رایانه‌ای را مورد بحث قرار داده و در صورت عدم پیش‌بینی مقررات خاص برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای در قانون جدید، به قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری ارجاع داده است.

نتیجه

مقایسه‌ی پیش‌نویس قانون جرایم رایانه‌ای و متن تصویب شده‌ی آن، نشانگر آن است که بسیاری از ابهامات موجود در این قانون، مرتفع شده و نظرات کارشناسی و تخصصی صاحب‌نظران در متن نهایی لحاظ گردیده است. قانون جرایم رایانه‌ای از یک منظر، قانونی بسیط و جامع‌نگر است و به روشنی دربرگیرنده‌ی سیستم‌های رایانه‌ای و سیستم‌های مخابراتی و ارتباطی است، اما همین جامع‌نگری موجب شده است که این قانون بکوشد تا حد ممکن به تمام معضلاتی که در عرصه‌ی فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در کشور وجود دارد، پاسخ‌های کلی بدهد، از موضوعاتی چون دستبرد اطلاعات، هک و از کار انداختن سیستم‌ها تا مسائل روز چون ارائه‌ی محتوای مستهجن و فیلترگذاری روی سایت‌های اینترنتی. نتیجه‌ی این امر تفسیرهای متعدد و گاه متناقضی است که از برخی مواد این قانون ناشی می‌شود و راه برای اعمال نظرهای شخصی و تزییع حقوق شهروندان باز گذاشته است. مهم‌ترین نکته در تهیه قوانینی از این نوع و برای تکنولوژی جدید، این است که فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات، روز به روز در حال تغییر و پیشرفت است و به همین دلیل این قوانین به بازنگری‌های مکرر نیاز دارند تا قابلیت حل مشکلاتی که در این عرصه ایجاد می‌شوند را از دست ندهند. قانون جرایم رایانه‌ای نیز از این قاعده مستثنی نخواهد بود و به منظور حفظ کارایی، ضروری است در آینده‌ی نزدیک مورد تجدیدنظر قرار گرفته و ابهامات و نقاط ضعف آن برطرف شود.

فهرست منابع

<http://www.itiran.com>
<http://www.maavanews.ir>

عمار آبسالان

مفهوم و مبانی نظری حمایت کیفری

چکیده

حمایت کیفری با جرم‌انگاری، صورت می‌گیرد و بازدارندگی واکنش‌های کیفری نسبت به جرم، به عنوان ابتدایی‌ترین گونه‌ی حمایت کیفری شناخته می‌شود. این نوشتار به بررسی مفهوم و مبانی نظری حمایت کیفری می‌پردازد.

واژگان کلیدی: حمایت، بزه‌دیده، کیفر

درآمد

در عصر حاضر، توجه به بزه‌دیده و منافع وی در علوم جنایی، از جمله جرم‌شناسی اهمیت قابل توجهی یافته است و این علوم، رویکردی حمایتی نسبت به این کنش‌گران واقعه‌ی کیفری پیدا کرده‌اند. حمایت‌های حقوقی، کیفری، مالی، عاطفی، حیثیتی، پزشکی و اجتماعی از انواع حمایت‌هایی است که از بزه‌دیده می‌شود. بزه‌دیده می‌تواند شخص حقیقی یا حقوقی و بزه‌دیده‌گان نامعین^۱ باشد. انسان نیز طیف گسترده‌ای از اشخاص با وضعیت‌های خاص را در بر می‌گیرد. در این نوشتار پس از بررسی مفهوم حمایت کیفری، از مبانی نظری آن، سخن به میان می‌آید.

۱- مفهوم حمایت کیفری

حمایت به معنای پشتیبانی، نگاهبانی و دفاع از کسی (معین؛ 1384، ص 415) است و هرگونه تمهید و اقدام برای پاسداری از حقوق بزه‌دیده و احقاق حقوق از دست رفته‌ی وی، حمایت محسوب می‌شود.

حقوق شامل حقوق مالی، عاطفی، جسمانی، حیثیتی و غیره است و این دامنه‌ی گسترده‌ی مفهوم باعث شده که واژه‌ی «حمایت» در عنوان بسیاری از قوانین موضوعه به کار رود که از آن جمله می‌توان به قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان (1348)، قانون حمایت خانواده (1353)، قانون حمایت از کودکان بدون سرپرست (1353)، قانون حمایت از کودکان و نوجوانان (1381) و قانون جامع حمایت از معلولان (1383) اشاره کرد.

«کیفر» در لغت به معنای پاداش کار نیک و بد، جزا و مکافات (معین؛ 1384، ص 963) بوده و از نظر عرفی مترادف «تنبيه» است. مفهوم کیفر و مجازات، دارای سابقه‌ی طولانی در تاریخ است و گفته‌اند که «به قدمت عمر بشر می‌توان از آن گفت و گو کرد». (نوربها؛ 1378، ص 387) کیفر در اصطلاح عبارت از تاوان عمل ضد اجتماعی ارتکاب یافته است، لیکن تحمیل این تاوان، هم‌زمان دارای یک هدف اخلاقی و یک هدف فایده‌گرا است. (بولک؛ 1382، ص 29)

کارکرد اخلاقی کیفر را می‌توان در سزادهی خلاصه نمود. تعبیر دیگر از سزادهی، اجرای عدالت است، زیرا ایجاد ترس، آزار و تحقیر در مجرم و جبران جرم با مجازات به جهت عدالت‌خواهی بشر است. یعنی احساس عدالت، جانشین احساس انتقام شده است. کیفر از نظر اخلاقی حاکی از احساس نیاز جامعه به اجرای عدالت است. (نوربها؛ همان، ص 395) بنابراین امروزه عدالت عبارت است از مقایسه‌ی خسارت وارده به جامعه با خطای اخلاقی مباشر و به دنبال آن، تعیین میزان کیفر. (بولک؛ همان، ص 30)

رسالت فایده‌گرای کیفر، بدین معنی است که علاوه بر کارکرد سزادهی، نوع و میزان، طوری انتخاب و اجرا شود که برای دیگران عبرتی باشد (پیشگیری عام) و پایان زمان حضور مجرم در قلمرو حقوق کیفری از طریق پیشگیری خاص، با سازوکار «بازسازی اجتماعی» وی باشد.^۳

وصف «کیفری» را در عناوین دیگری از مسایل حقوقی مانند آیین دادرسی کیفری، حقوق کیفری عمومی و اختصاصی می‌توان مشاهده کرد، اما ویژگی مشترک این عناوین، ارتباط معنادار

* دادیار دادرسی عمومی و انقلاب شیراز

۱- این نوع بزه‌دیده در جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی، نظم اخلاقی، اقتصادی و مذهبی مصداق دارد. این جرایم ماهیتاً به گونه‌ای هستند که بزه‌دیده‌ی انتزاعی دارند، به این معنی که در این جرایم، ارزش‌ها و نهادهای مردمی یک جامعه تهدید می‌شود، بدون این که فرد خاصی بزه‌دیده باشد.

2- Protection support

3- Penal or Criminal

آن‌ها با دو مفهوم جرم و حاکمیت است؛ زیرا در حقوق جزا، جرم با کیفر تعریف می‌شود و «حاکمیت»، حق اعمال کیفر را دارد.

از آن‌جا که ارزش‌های مختلف در جوامع گوناگون با توجه به فرهنگ هر جامعه که متشکل از مذهب، آداب و سنن و مسایل مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است، می‌تواند مورد حمایت قانون‌گذار قرار گیرد، این حمایت و صیانت، بسته به درجه‌ی اهمیت و اعتبار ارزش می‌تواند از راه‌های گوناگون تأمین شود. به عنوان مثال پیش‌بینی اعتبار اقتصادی، تبلیغات فرهنگی، موضع‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی و تصویب قانون، از این روش‌ها است و شق اخیر می‌تواند دارای دو جنبه‌ی حقوقی و کیفری باشد. در حمایت کیفری، تعرض به ارزش، مستوجب اعمال کیفر نسبت به مرتکب است. حمایت کیفری به عنوان ابتدایی‌ترین گونه‌ی حمایت شناخته می‌شود. معمولاً توسل به ضمانت اجرای کیفری و حمایت کیفری در یک سیاست جنایی مناسب به عنوان آخرین راه‌حل ممکن، مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما حمایت کیفری یکی از ابعاد جرم‌نگاری است که در قلمرو سیاست جنایی تقنینی، الزاماً با تصویب قانون همراه است و در عرصه‌ی سیاست جنایی قضایی، اجرایی و مشارکتی نیز به قلم و اندیشه‌ی مجریان نظام عدالت کیفری و نهادهای جامعه‌ی وابسته است تا با تصمیمات و اقدامات مناسب خود، مقنن را در به کارگیری حمایت کیفری همراهی نمایند.

2- توجیه حمایت کیفری

در جرم‌شناسی معاصر، به کارکرد کیفر و ضمانت اجرای کیفری با تردید نگریسته می‌شود و همین امر باعث روی آوردن نظام‌های مختلف حقوقی، به ضمانت اجرای غیرکیفری و عمدتاً اجتماعی شده است. در نظام حقوقی ایران نیز با تدوین لایحه‌ی مجازات‌های جایگزین حبس، این قدم برداشته شده است، اما کیفر، هنوز هم عنصر اصلی نظام‌های عدالت کیفری را تشکیل می‌دهد. حمایت کیفری از چند منظر قابل توجیه است:

1-2- از نظر ارزشی

از کارکردهای حقوق کیفری در هر جامعه‌ای، حمایت از ارزش‌ها است و طبیعی است که حمایت از بزه‌دیدگان و افراد آسیب‌پذیر، در زمره‌ی ارزش‌های هر جامعه می‌باشد، لذا سیاست جنایی در حوزه‌ی قانون‌گذاری نمی‌تواند از این امر غافل باشد.

حمایت از قربانیان جرم و کمک به آنان باید بخشی از ارزش‌های اساسی جامعه محسوب شود. تعهدات هر جامعه نسبت به بزه‌دیدگان باید از نظر اعتقادی، در اعماق نظام کلی آن جامعه ریشه بگستراند. از این رو، ایجاد منابع قانونی که حقوق بزه‌دیدگان از آن‌ها سیراب شود، اهمیتی به سزا دارد. اگر بخواهیم اقدامات و سیاست‌های موردنظر، علاوه بر ملاحظات بشردوستانه در مورد بزه‌دیدگان و وضعیت آنان، بر معیارهای دیگری نیز مبتنی باشد، لازم است پایه‌های حقوقی اجتماعی تعهدات جامعه و نیز مسؤولیت

بزهکار را نسبت به بزه‌دیده تعیین کنیم. (عبدالفتاح؛ 1371، ص 89) از سوی دیگر در ادیان الهی، به ویژه اسلام، حمایت از مظلوم و دفاع از بزه‌دیده‌ای که به ناحق مورد تعدی قرار گرفته است، از تکالیف شرعی و از موجبات خشنودی خداوند و رستگاری بندگان شمرده شده است. (توجهی؛ 1383، صص 616 و 617) این معانی را در اصول و مفاهیم حقوق بشری نیز می‌توان دید، زیرا دفاع از حقوق بشر با هر مفهومی که برای آن در نظر گرفته شود، دفاع از حیثیت انسانی است و این مهم‌ترین هدفی است که در بحث‌های حقوق بشر نهفته است. (کمالی؛ 1383، ص 42)

در جهان معاصر هیچ‌کس نافی ارتباط معنادار حقوق بشر و حقوق کیفری نیست. حقوق کیفری از یک‌سو باید حقوق بشر را به عنوان یک ارزش مورد حمایت قرار دهد و از سوی دیگر باید خود را در اعمال قواعد، ملزم به رعایت اصول حقوق بشری بداند. این دیدگاه در افکار کانت و پیروان وی دیده می‌شود. برای اخلاق‌گرایانی مثل کانت، وجود نظام کیفری برای حراست از ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی جامعه، لازم و ضروری است و مجازات در صورتی موجه است که بی‌حرمتی انجام شده نسبت به این ارزش‌ها یا هنجارها را در یک نسبت هماهنگ با آزادی و عقلانیت مرتکب، جبران نماید. (صفاری؛ 1384، صص 100 و 101)

2-2- از نظر جرم‌شناختی

در مطالعات جرم‌شناختی، پیشگیری از جرم به وسیله‌ی کیفر فراز و فرودهای زیادی داشته است و از شدت مجازات در اندیشه‌های جرم‌شناسی کلاسیک تا لغای نظام کیفری در تفکر متفکران بعدی این عرصه، پیش‌رفته است.¹ اما در این میان، برخی نظریه‌ها، وجود کیفر یا شدت آن را بر مبنای یک تئوری اقتصادی توجیه نموده‌اند، این نظریه‌ها مبتنی بر این است که هر چه نفع و سود حاصل از جرم، در مقابل احتمال تعقیب و کیفر شدن یا به عبارت دیگر ریسک ارتکاب جرم بیشتر باشد، مجرم تمایل بیشتری به ارتکاب جرم خواهد داشت.

از نظریه‌هایی که با توجیه کیفر بر مبنای اقتصادی می‌پردازد، نظریه‌ی بنتام است که در قالب اصل حسابگری جزایی شهرت یافته است. بنتام در کتاب خود به نام «رساله‌ی جرایم و مجازات‌ها» به مفید بودن کیفر به شرط «ضرورت» اشاره می‌کند، افراد را به نوعی فایده‌جویی هدایت می‌کند و معتقد است که ارتکاب جرم به لحاظ سود احتمالی حاصل از جرم است که مجرم متمایل به دست‌یابی به آن می‌باشد. (نوربها؛ همان، ص 120) و بر این اساس پیش از ارتکاب جرم سود و ضرر حاصل از جرم را می‌سنجد. ریسک ارتکاب جرم با سنجش میزان مجازات احتمالی که در صورت کشف جرم و تعقیب باید تحمل کند، با سود حاصل از آن مشخص می‌شود طبق «اصل حسابگری جزایی»، مجرم طبق معادله‌ای که یک طرف آن سود حاصل از ارتکاب جرم و طرف دیگرش زیان احتمالی ناشی از محکومیت و مجازات است، تصمیم به ارتکاب جرم می‌گیرد.

1- فیلیپوگراماتیکا (Philipo Gramatica) و لوک هولسمن (Louck Hulsman).

رضایت خاطر زیان دیده یا خانواده‌ی وی، طرد مجرم، ایجاد بهداشت اجتماعی، حمایت از اجتماع، جلب رضایت خدا، حفظ قدرت فرمانروا و تهذیب اخلاقی بزهار، دنبال می‌شد. (مظلومان؛ 1355، صص 106 تا 123) اما در جوامع مدرن و پیشرفته، علاوه بر این که جنبه‌ی تحمیل رنج و آسیب کیفر به مجرم مورد توجه بوده، جنبه‌ی پیشگیری از جرم به صورت عام و خاص و اصلاح مجرمان نیز مورد توجه قرار گرفته است، به طوری که امروزه توسل به کیفر شدید یا حمایت کیفری افتراقی جهت پیشگیری از بزهارکاری اولیه یا تکرار جرم، صرف نظر از تأثیر عملی آن، یکی از بحث‌های نظری مطرح در حقوق کیفری و جرم‌شناسی است.

این توجیه را در افکار بکاریا³ و روسو⁴ می‌توان دید. طرفداران قرارداد اجتماعی در خصوص ضرورت نظام کیفری معتقدند که هر تبهکار با حمله به حقوق اجتماع از طریق جرم‌های خود، یاغی و خائن به میهن است. خائنان به قرارداد اجتماعی، مستحق مجازاتند. اگر قرار است مجازات مفید باشد، باید تبعات جرم را نشانه رود. نسبت میان کیفر و کیفیت جرم با تأثیری که نقض پیمان بر نظام اجتماعی می‌گذارد، تعیین می‌شود، اما شدت و خشونت جرم ضرورتاً نسبت مستقیمی با تأثیر آن ندارد. بکاری در تأیید این نظر می‌پرسد: «آیا فریاد بیچاره‌ی زیر شکنجه، می‌تواند عملی را که قبلاً ارتکاب یافته، از دل گذشته‌ای که دیگر باز نمی‌گردد، باز پس گرداند؟» بنابراین، خطای گذشته را نباید هدف کیفر قرار داد و باید به بی‌نظمی آینده اندیشید و چنان عمل کرد که تبهکار نه تمایلی به تکرار جرم داشته باشد و نه امکان داشتن مقلد. در نظر روسو، بکاریا و همفکران آن‌ها، وجود نظام کیفری برای حفظ و حراست قرارداد اجتماعی ضرورت دارد، اما کیفر باید حالت پیشگیرانه داشته باشد تا کسی از مرتکب جرم تقلید نکند و اجرای مجازات باعث توقف ارتکاب جرم از سوی مرتکب و دیگران گردد. در این دیدگاه مجازات، هنر یافتن پیامدها و آثار خوب پیشگیری از شر و جرم است «در میان کیفرها، در شیوه‌ی اجرای آن‌ها نسبت به جرم باید راه‌هایی را انتخاب کرد که بیشترین و پایدارترین تأثیر را بر ذهن مردم بگذارد و در عین حال، کم‌ترین بی‌رحمی را بر بدن مجرم وارد آورد.» این همان چیزی است که بن‌تام از آن به عنوان اصل «حد اقل هزینه‌ی مجازات» یاد می‌کند و فیلیپ ژرار آن را «تکنولوژی ظواهر» می‌نامد، چرا که در این تفکر سعی بر این است تا با حداقل صدمه به مرتکب، بیشترین سود و پیامد را برای جامعه به دست آورد و چنین چیزی امکان‌پذیر نیست مگر آن‌که ظاهر نظام کیفری و مجازات‌ها ترساننده‌تر از خود آن‌ها باشد. (صفاری؛ همان، صص 101 و 102)

نتیجه

حمایت کیفری یکی از ابعاد جرم‌انگاری است و به

نظریه‌ی دیگر، تئوری اقتصادی جرم است که گاری بکر¹ مبتکر آن می‌باشد. وی عمل مجرمانه را یک عمل اقتصادی می‌داند و واکنش اجتماعی را به منزله‌ی شکلی از سیاست اقتصادی تلقی می‌کند. به نظر بکر مجرم، بیمار نیست، بلکه مانند هر فرد دیگری، موجود منطقی است و حسب فایده‌ای که از نتیجه‌ی فعالیت مجرمانه‌ی خود انتظار دارد، جرم را انتخاب می‌کند و تصمیم می‌گیرد. (نجفی ابرنآبادی؛ 1383، صص 119) بنابراین مجرم را باید یک تاجر تلقی کرد که جرم برای وی به منزله‌ی یک معامله و فعالیت اقتصادی است.

گاری بکر معتقد به کنار گذاشتن روش‌های اصلاح و درمان به نفع تحمیل کیفر است، بدین معنی که اصلاح و درمان، نظام کیفری را تضمین نمی‌کند و بازدارنده نیست. نظریه‌ی بکر خالی از ایراد نیست²، اما به نوعی توسل به کیفر را توجیه می‌نماید.

هم‌چنین در نوشته‌های جرم‌شناسی به عقلانی بودن عملکرد مجرم توجه داشته‌اند. موریس کوسن در نظریه‌ی تحلیل استراتژیک بزهارکاری، در توصیف عمل مجرمانه به پنج مرحله معتقد است و در مرحله‌ی چهارم از عامل عقلانی بودن تصمیمات در ارتکاب یا ترک عمل مجرمانه سخن به میان می‌آورد. (نجفی ابرنآبادی؛ 1373، صص 68) بنابراین مجرم مانند هر انسان دیگری موجودی عقلانی و فایده‌گرا است.

از سوی دیگر یکی از مسایل مهم بزه‌دیده شناسی، چگونگی انتخاب از ناحیه‌ی بزه‌کاران است. سؤال این است که آیا قربانیان جرایم به صورت تصادفی و اتفاقی آماج اعمال مجرمانه واقع می‌شوند یا این که بر اساس گزینش و انتخاب قبلی، قربانی شده‌اند؟ به عبارت دیگر، آیا میزان آسیب‌پذیری و احتمال بزه‌دیدگی افراد جامعه برابر است؟ بدیهی است اگر انتخابی در کار نباشد، احتمال بزه‌دیدگی تمام افراد جامعه و امکان قربانی شدن آنان، یکسان خواهد بود. (زینالی؛ 1383، صص 204) در حالی که در عمل این طور نیست و افراد آسیب‌پذیر بیش از سایرین قربانی می‌شوند.

به اعتقاد بزه‌دیده‌شناسان در اکثر موارد، قربانیان جرایم با دقت و احتیاط توسط مجرمان شناسایی و انتخاب می‌شوند. (Fattah, 1991, p:222) با این اوصاف، باید راه گزینش بزه‌کاران بالقوه و تحصیل سود آنان را از طریق ارتکاب جرم علیه افراد مستعد با به کار بستن یک حمایت کیفری مناسب، مسدود کرد.

3-2- از نظر کارکردی

رسالت فایده‌گرای کیفر یا به عبارت دیگر استفاده از کیفر برای حمایت از هنجارها، توجیه دیگری برای توسل به کیفر است. در اجتماعات اولیه هرگونه لغزش و تجاوزی به ارزش‌های مورد حمایت، حتی در فرض عدم مداخلت اراده‌ی فاعل، بر پایه‌ی مادی بودن عمل، واجد مسؤولیت کیفری شناخته شده و به شدیدترین صورت مورد کیفر قرار می‌گرفت و از این اعمال کیفر، اهدافی چون

1- Gary Becker

2- از جمله این ایرادات می‌توان به انگیزه‌ی متفاوت مجرمان و مجرمان فاقد مسؤولیت کیفری اشاره نمود.

3- Beccaria (Cesare Bonesana di)

4- Rousseau

قضایی و اجرایی)، می‌باید به مبانی نظری حمایت کیفری توجه داشت، تا بتوان از به کارگیری آن، به نتیجه‌ی مطلوب که همان پیشگیری از جرم است، دست یافت.

وسيله‌ی مبانی ارزشی، جرم‌شناختی و کارکردگرا توجیه می‌شود. استفاده از کیفر برای حمایت از ارزش‌ها به عنوان آخرین راه چاره پیشنهاد می‌گردد، اما در صورت الزام به استفاده، در مرحله‌ی تقنین (سیاست جنایی تقنینی)، صدور حکم و اجرای آن (سیاست جنایی

فهرست منابع

- * بولک، برنار؛ **کیفرشناسی**، مترجم: علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران، انتشارات مجد، 1382
- * توجیهی، عبدالعلی؛ «اندیشه‌ی حمایت از بزهدیدگاه و جایگاه آن در گستره جهانی و سیاست جنایی تقنینی ایران»، علوم جنایی (مجموعه مقالات)، تهران، انتشارات سمت، 1383
- * زینالی، امیر حمزه؛ «اثرات فقدان حمایت کیفری مناسب از زنان بر بزهدیدگی آن‌ها»، مجله رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، سال سوم، شماره 13، تابستان 1383
- * صفاری، علی؛ «کیفرشناسی و توجیه کیفر»، علوم جنایی، جلد دوم، چاپ اول، 1384
- * عبدالفتاح، عزت؛ «از سیاست مبارزه با بزهدکاری تا سیاست دفاع از بزهدیده»، مترجمان: علی حسین نجفی ابرندآبادی و سوسن خطاطان، مجله حقوقی و قضایی دادگستری، شماره 3، 1371
- * کمالی، محمد؛ «حقوق بشر و ناتوانی»، مجله رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، سال سوم، شماره 13، تابستان 1383
- * مظلومان، رضا؛ **جرم‌شناسی**، جلد 2، تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران، 1355
- * معین، محمد؛ **فرهنگ فارسی**، تهران، انتشارات میکاپیل، 1384
- * نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ **مباحثی در علوم جنایی**، تقریرات درس جرم‌شناسی، جلد 2، 1383
- * نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ **تقریرات درس جرم‌شناسی دوره‌ی کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشکده حقوق**، دانشگاه شهید بهشتی، نیمسال دوم 73-1372
- * نوربها، رضا؛ **زمینه حقوق جزای عمومی**، تهران، نشر دادآفرین، 1378

12-Fattah, E.A. Understanding Criminal Victimization, Macmilan Press, Canada, 1991

13-Saney, P: Victims Rights under the Iranian Law, in Victims and Criminal Justice, Criminological Research Reports by the Max-Planck Institute, vol. 52/1, Freiburg i. Br. 1991.

نکته‌ها

از نظر حقوقی تنها در صورتی می‌توان درصد جانبازی جانبازان را کاهش داد که فردی مدارک جعلی مبنی بر درصد جانبازی خود ارائه کرده باشد که چنین مواردی بسیار اندک است. ضمن این‌که در این مورد نیز جعلی بودن مدارک باید در مرجع صالح اثبات شود و به تبع آن کمیسیون پزشکی پس از تشکیل، نظر به کاهش درصد جانبازی دهد؛ لذا کمیسیون راساً نمی‌تواند تشکیل شود و فقط با تقاضای جانباز برای افزایش درصد جانبازی قابل تشکیل و بررسی موضوع است. کمیسیون مربوطه می‌تواند تقاضای افزایش درصد را رد کند، اما نمی‌تواند اقدام به کاهش درصد جانبازی کند؛ زیرا اولاً این از حقوق مکتسبه جانباز است و ثانیاً آنچه از روح قانون تسهیلات استخدامی و اجتماعی جانبازان برمی‌آید، آن است که این کمیسیون‌ها فقط باید برای حفظ حقوق جانبازان تشکیل شوند، نه تضييع حقوق آن‌ها. از سوی دیگر وقتی یک جانباز مثلاً ده سال قبل درصدی را کسب کرده، در طول زمان قوای جسمانی‌اش تحلیل رفته، باید درصد جانبازی او افزایش یابد زیرا عارضه‌ای که جانباز به آن مبتلاست موجب می‌شود استحکام جسمانی افراد هم سن و سال خود را نداشته باشد.

کاهش درصد جانبازی

محمدحسین شاملو

بازپرس شعبه اول بازپرسی دادسرای ناحیه ۲۷

یکی از معضلاتی که جانبازان با آن مواجه بودند کاهش درصد جانبازی آن‌ها در کمیسیون پزشکی بود. با توجه به تکرار این موارد، اداره‌ی حقوقی قوه قضاییه طی نظریه‌ای اعلام کرد که با توجه به قانون تسهیلات استخدامی و اجتماعی جانبازان مصوب 31 خرداد ماه 1374، کاهش درصد جانبازی غیرقانونی است. در این نظریه مشورتی آمده است:

«1- تجدیدنظر کمیسیون موضوع ماده 16 قانون تسهیلات استخدامی و اجتماعی جانبازان انقلاب اسلامی مصوب 1374/3/31 فقط به تقاضای جانباز انجام و توسط کمیسیون مذکور قابل رسیدگی است.

2- به لحاظ این‌که فقط جانبازان حق اعتراض و شکایت از میزان درصد جانبازی خود را دارند، کمیسیون ماده 16 نمی‌تواند با نقض رأی قبلی خود، درصد جانبازی تعیین شده را که جزو حقوق مکتسبه‌ی قانونی اوست، کاهش دهد و فقط می‌تواند به تقاضای افزایش درصد جانبازی شاکی رسیدگی و عنداللزوم آن را افزایش دهد. رای کمیسیون قطعی و لازم‌الاجرا است.»

سلمان کونانی

دادگاه‌های سیار در نظام حقوق کیفری ایران

چکیده

امروزه در همه‌ی نظام‌های کیفری، دادرسی سریع، اصلی بنیادین و حقوق بشری است که غالب قوانین اساسی کشورها بر آن صحنه گذاشته‌اند. بدون تردید فرایند دادرسی و اصول حاکم بر آن با حقوق و آزادی‌های فردی ارتباطی تنگاتنگ دارد؛ بر همین اساس بسیاری از کشورها از جمله ایران، به منظور تسهیل و تسریع در روند دادرسی، اقدام به تشکیل دادگاه‌های سیار نموده‌اند. این دادگاه‌ها موقتی‌اند و حسب مقتضیات زمانی، در مکان‌ها و محلات خاص تشکیل می‌شوند. در این نوشتار سعی شده است ماهیت دادگاه‌های سیار و نیز کارایی آن‌ها در نیل به یک دادرسی سریع، پویا و عادلانه مورد بحث قرار گیرد.

واژگان کلیدی: فرایند دادرسی، دادگاه سیار، حوزه قضایی، عدالت قضایی.

درآمد

امروزه در بسیاری از کشورها، دستگاه قضایی به دنبال این است که دادرسی تا حد امکان با سرعت بیشتری انجام شود و طرح‌های متعددی برای نیل به این هدف ارائه شده است؛ برای نمونه در نظام حقوقی ایران دستورالعمل اجرایی طرح جامع رفع اطاله‌ی دادرسی در تاریخ 1384/7/30 به تصویب رییس قوه‌ی قضاییه رسید. علاوه بر این قانون‌گذار ایران در راستای تسریع روند دادرسی، دادگاه‌های سیار را تشکیل داد و در تاریخ 1366/6/1 با تصویب قانون جدید تشکیل دادگاه‌های سیار مجدداً بر ضرورت این مهم صحنه گذاشت.

تشکیل چنین دادگاه‌هایی در مناطق دور از حوزه‌های قضایی، به تعدیل مشکلات ناشی از بُعد مسافت برای رجوع به محاکم و انجام یک دادرسی سریع کمک می‌کند. این در حالی است که در حقوق ایران این دادگاه‌ها به خوبی شناسانده نشده‌اند و تشکیل آن‌ها در عمل با موانع و مشکلات بسیاری مواجه بوده است؛ بر این اساس مسأله اساسی نوشتار حاضر «شناخت ماهیت، مزایا و معایب و نیز مشکلات اجرایی دادگاه‌های سیار می‌باشد.»

تعریف و اوصاف دادگاه‌های سیار

دادگاه سیار به دادگاهی اطلاق می‌شود که توسط قوه قضاییه برای رسیدگی به برخی دعاوی مدنی و کیفری ساکنان مناطقی که از مرکز حوزه‌ی قضایی به لحاظ بُعد مسافت دور هستند، به صورت موقت و برای مدت یک ماه در محدوده‌ی مناطق و محلات مذکور تشکیل می‌شوند؛ امکان تمدید مدت این محاکم برای یک ماه دیگر نیز وجود دارد. در ماده یک قانون تشکیل دادگاه‌های سیار مصوب 1366 آمده است: «شورای عالی قضایی می‌تواند برای رسیدگی به دعاوی مدنی و کیفری ساکنان هر محلی که از

مرکز حوزه‌های قضایی دور است، با اعلان قبلی به طریق مقتضی دادگاه سیار تشکیل دهد.» مطابق ماده 8 این قانون، مدت توقف دادگاه سیار در هر محل تا یک ماه است. در صورتی که رییس این دادگاه برای اتمام کارهای موجود در محل، توقف بیشتری را لازم بداند، می‌تواند علاوه بر مدت مقرر تا یک ماه دیگر توقف نماید.

در ماده یک قانون تشکیل دادگاه‌های سیار مصوب 1366 از «شورای عالی قضایی» نام برده شده است که در اصطلاحات سال 1368 قانون اساسی، رییس قوه قضاییه جایگزین آن شده است. با مذاقه در تعریف یاد شده و نیز ماده یک و سایر مواد قانون

مربوطه، اوصاف دادگاه‌های سیار را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

1- دادگاه‌های سیار از صلاحیت عام برخوردار نبوده و منحصرأ صلاحیت رسیدگی به دعاوی کیفری و مدنی تصریح شده در قانون تشکیل دادگاه‌های سیار را دارا می‌باشند. در این راستا ماده 2 این قانون صلاحیت دادگاه سیار را شامل رسیدگی به دعاوی موضوع صلاحیت دادگاه‌های حقوقی و کیفری دو، دانسته است. هم‌چنین رسیدگی به جرایم مندرج در بندهای 3، 5 و 6 قانون حدود صلاحیت دادرسی‌ها و دادگاه‌های انقلاب مصوب 1362/2/11 در صلاحیت دادگاه سیار است.

2- این دادگاه‌ها فقط در مناطق دور از حوزه‌ی قضایی تشکیل می‌شوند. در قانون یاد شده میزان فاصله و دوری حتی به نحو تخمینی و تقریبی هم مشخص نیست. در حالی که به منظور پویا شدن جریان شکل‌گیری دادگاه‌های سیار، ضروری است در این راستا حد نصایی در قانون تعیین و پیش‌بینی شود.

3- این دادگاه‌ها، موقتی‌اند و مدت توقف آن‌ها در محل، یک ماه است، اما امکان تمدید مدت مزبور برای یک ماه دیگر وجود دارد.

4- رسیدگی در این دادگاه‌ها، الزاماً و انحصاراً اختصاری است،

* دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه شیراز

به عبارت دیگر، رسیدگی غیابی در دادگاه‌های سیار منتفی است. در همین راستا ماده 4 قانون مذکور مقرر داشته است: «رسیدگی در دادگاه‌های سیار باید با حضور طرفین انجام گیرد»

مزایای دادگاه‌های سیار

مهم‌ترین مزایای تشکیل دادگاه‌های سیار به شرح زیر است:

- 1- تسریع روند دادرسی و کاهش اطاله‌ی دادرسی؛
- 2- رایگان بودن رسیدگی: در این راستا ماده 10 قانون مذکور مقرر نموده است: «به دعای طرح شده در دادگاه سیار، هیچ‌گونه هزینه‌ی دادرسی و هزینه‌ی دفتر و هر هزینه‌ی دیگری که برای رسیدگی و صدور حکم و اجرای آن در قوانین مقرر است، تعلق نخواهد گرفت و هرگاه رونوشت گواهی شده اسناد مربوط به دعوی مطروحه لازم باشد، قاضی آن را گواهی خواهد کرد.»

دعوت و احضار اشخاص برای حضور در دادگاه: مطابق ماده 6 قانون تشکیل دادگاه‌های سیار: «قاضی دادگاه سیار به هر وسیله مطمئنی که ممکن باشد اشخاص را دعوت و احضار خواهد نمود، به طوری که برای قاضی علم حاصل شود که احضار شونده از دعوت دادگاه مطلع شده است.» لذا اطاله دادرسی ناشی از مشکلات ابلاغ احضاریه، در این دادگاه‌ها دیده نمی‌شود. به عنوان مثال قاضی دادگاه سیار، می‌تواند متهم را به نحو شفاهی از تاریخ جلسه دادرسی آگاه سازد.

معایب دادگاه‌های سیار

عمده ایرادهای وارده بر دادگاه‌های سیار را می‌توان به شرح

زیر برشمرد:

- 1- یکی بودن مقام تحقیق و مقام رسیدگی‌کننده: قاضی دادگاه سیار اجازه دارد در صورت تمایل شخصاً تحقیقات را انجام دهد؛ نتیجه این امر چیزی جز یکی شدن مقام تحقیق (دادسرا) و مقام رسیدگی‌کننده (دادگاه) نیست. این فرایند می‌تواند ناقض اصول و استانداردهای دادرسی عادلانه و منصفانه باشد. در این خصوص یکی از حقوقدانان پس از انقلاب فرانسه به نام «کامباسرس»، اظهار داشته است: «لرزه بر اندام شهروندان می‌افتد، آن‌گاه که امر تحقیق و تعقیب در دست شخص واحدی متمرکز شود.» (ر.ک: آشوری؛ 1385، ج 2، ص 22) در همین راستا ماده 5 قانون تشکیل دادگاه‌های سیار مقرر داشته است: «در هر مورد چنانچه دادگاه تحقیقاتی را از مقامات و اشخاص حقیقی یا حقوقی در حوزه دادگاه سیار لازم بداند، می‌تواند تحقیقات لازم را انجام دهد و یا به اقتضای مورد از نزدیک‌ترین دادگاه حقوقی و یا دادسرا و یا دیگر ظابطان دادگستری انجام تحقیقات را خواستار شود و مقامات مذکور موظفاند در اسرع وقت دستور دادگاه سیار را انجام دهند.»
- 2- دومین ایراد، مدت توقف آن‌ها است که حداکثر تا دو ماه می‌باشد در حالی که این مدت کافی نیست.

نحوه تقدیم دادخواست یا شکواییه به دادگاه سیار

ماده 9 قانون تشکیل دادگاه‌های سیار مقرر داشته است: «قبول دادخواست و یا شکایت در پانزده روز اول استقرار دادگاه در محل به عمل می‌آید، پس از این مدت، قبول دادخواست یا شکایت برای باقی مانده دوره دادگاه سیار منوط به نظر رئیس دادگاه سیار است.»

با توجه به این حقیقت که بیشتر ساکنان مناطق دور از حوزه‌های قضایی، اطلاع چندانی از قوانین ندارند، این که دادگاه سیار در این مناطق فقط در پانزده روز نخست استقرار، دادخواست‌ها یا شکواییه‌ها را بپذیرد، در صورتی توجیه شدنی است که نسبت به تشکیل این دادگاه‌ها و قواعد خاص آن و از جمله مهلت یاد شده، در مناطق مذکور اطلاع‌رسانی شود، وگرنه این مقرر به ورود ایراد دیگری به این دادگاه‌ها و قانون ناظر بر آن‌ها دامن خواهد زد.

راجع به صدر ماده 9 این پرسش مطرح می‌شود که اگر روز پانزدهم با تعطیلی رسمی مواجه شود، آیا امکان طرح دعوی در روز بعد یعنی روز شانزدهم وجود دارد؟ در قانون تشکیل دادگاه‌های سیار راجع به این موضوع سکوت اختیار شده است، قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب 1378 نیز در این راستا مقررهای که وافی به مقصود باشد، ندارد. در نتیجه، در ارتباط با این موضوع باید توجه داشت که در قوانین ماهوی جزایی، اصل تفسیر مضیق قوانین حاکم است. بنابراین قاضی نمی‌تواند با تفسیر موسع مثلاً از طریق قیاس یا استناد به روح قانون، عملی را جرم بداند. این در حالی است که در تفسیر قوانین شکلی اصل بر تفسیر موسع است و قاضی می‌تواند با توسل به روش تفسیر موسع در مواردی که قانون ابهام و اجمال دارد و یا سکوت اختیار کرده است، به تفسیر موقع بپردازد. بنابراین با توسل به روش تفسیر موسع، باید قائل بر آن شد که شاکی یا خواهان می‌تواند شکواییه یا دادخواست خود را در روز شانزدهم به مقامات دادگاه سیار تحویل دهد.

موضوع قابل تأمل دیگر مربوط به صدر ماده 3 قانون تشکیل دادگاه‌های سیار است. در این ماده آمده است: «در دعوی مدنی، اقامه دعوی ممکن است شفاهی باشد...» از مذاقه در این بخش از ماده مذکور، در ابتدای امر چنین نتیجه‌گیری می‌شود که با توجه به سکوت دیگر مواد قانون، اقامه‌ی دعوی کیفری در دادگاه‌های سیار الزماً کتبی است. با دقت در قوانین دیگر و از جمله قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب 1378، صحت این استدلال، با تردید مواجه است. تبصره 2 ماده 69 قانون اخیر مقرر می‌دارد: «چنانچه عرضحال ناقص یا شفاهی باشد، مراتب در صورتجلسه تنظیمی توسط دفتر دادگاه منعکس و به امضا یا اثر انگشت شاکی می‌رسد؛ این تبصره مؤید آن است که ناقص یا شفاهی بودن شکواییه، مانع از پذیرش آن نیست، بنابراین مقنن در ماده 3 قانون تشکیل دادگاه‌های سیار در مقام بیان این امر بوده که شرط آغاز رسیدگی به دعوی مدنی در دادگاه سیار، تقدیم دادخواست نمی‌باشد و طرح شفاهی ادعا برای رسیدگی کافی بوده و بدیهی است که اثبات شیء نفی ماعدا نمی‌کند.

1- در قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب 1379، باب ششم به مواعد اختصاص یافته است. در ماده 444 این قانون آمده است که: «چنانچه روز آخر موعده، مصادف با روز تعطیل ادارات باشد و یا به جهت آماده نبودن دستگاه قضایی مربوط امکان اقدامی نباشد، آن روز به حساب نمی‌آید و روز آخر موعده، روزی خواهد بود که ادارات بعد از تعطیل یا رفع مانع باز می‌شوند.»

فهرست منابع

* آشوری، محمد؛ آیین دادرسی کیفری، جلد 2، تهران، انتشارات سمت، چاپ 7، 1385

مهدی مقیمی

معضل یابی در جرم شناسی

چکیده

اینترنت و توسعه‌ی روزافزون و در دسترس پایگاه‌های اطلاعاتی علوم اجتماعی، تحقیق راجع به معضلات اجتماعی از جمله جرم و بی‌نظمی را آسان کرده است. هم اکنون با صرف وقت کمی در اینترنت یا کتابخانه‌های عمومی و دانشکده‌ها، می‌توان متون تخصصی بسیار ارزشمندی را یافت. از سویی برای مبارزه‌ی هدفمند با پدیده‌ی جرم و پیشگیری موثر از آن، نیازمند تخصص گرایبی در این زمینه، شناخت معضل و تحلیل علمی عوامل پیدایش آن هستیم. مقاله‌ی حاضر با هدف تسهیل در چگونگی یافتن اطلاعات مناسب در این حیطه‌ی تخصصی، نگاشته شده است.

واژگان کلیدی: جرم، معضل، اینترنت، اطلاعات.

درآمد

در اکثر کشورهای دنیا از جمله ایران، اهمیت پیشگیری از جرم، بیش از گذشته روشن شده است و هر روز منابعی عظیم به این امر اختصاص داده می‌شود. هم اکنون مشخص شده است که برای مبارزه‌ی سازمان یافته با بزهکاری، حداقل در ابتدای امر، نیازمند شناخت عمیق و دقیق معضل پیش رو و علت‌شناسی آن هستیم. به طوری که می‌توان گفت هرگونه اقدام و مداخله برای پیشگیری از هر معضلی بدون شناخت صحیح معضل، ابعاد و علل پیدایش آن، ممکن نخواهد بود.

هر ساله مطالبی در مورد این که چگونه پلیس یا سایر مقامات مسؤول می‌توانند صدمات ناشی از ارتکاب جرایم و مشکلات ناشی از بی‌نظمی‌ها را کاهش دهند، گردآوری می‌شود. این مجموعه‌های راهنما برای اشخاصی نوشته می‌شود که به دنبال رفع معضلات با توسل به اصول علمی هستند. این مجموعه‌ها نحوه‌ی جمع‌آوری اطلاعات و تکنیک‌های تجزیه و تحلیلی را که مخاطب در چهار مرحله به آن‌ها نیاز دارد، یاد می‌دهد؛ تشخیص معضل، تجزیه و تحلیل معضل، انتخاب راهکارهای رفع معضل و اجرای آن، ارزیابی پس از اجرا به منظور تعدیل یا تشدید و یا اصلاح راهکارها و یا شیوه‌های اجرایی آن.

اینترنت و توسعه‌ی روزافزون پایگاه‌های اطلاعاتی علوم اجتماعی، تحقیق راجع به معضل مورد نظر را آسان کرده است. از این رو مقاله‌ی حاضر با توجه به پیشرفت چشمگیر فن‌آوری اطلاعات و کمک شایان توجه منابع اینترنتی در این مسیر، به بررسی تخصصی نحوه‌ی دستیابی به اطلاعات موثق در این رابطه می‌پردازد.

تعریف معضل

اگر مسأله یا معضل مورد نظرتان را به دقت تعریف کرده باشید، می‌توانید زمان مورد نیاز برای جست‌وجوی اطلاعات را تا حد بالایی کاهش دهید. فرض کنید، در شهر شما نرخ بالایی از سرقت وسایل نقلیه وجود دارد، با جست‌وجوی اینترنتی درباره‌ی سرقت خودرو ممکن است به صدها متن یا مدارک مرتبط دست یابید که بررسی همه‌ی این اسناد و مدارک برای یافتن آن دسته مدارکی که با موضوع مورد نظر شما مرتبط‌ترند، وقت بسیاری صرف می‌شود. این مورد مانند پی‌جویی جرم در میان مظنونان متعدد است، نه عده‌ای معدود. بنابراین تمرکز دقیق بر روی موضوع، از اهمیت زیادی برخوردار است. توجه کنید که چه نوع سرقت خودرویی مدنظر شماست؛ هر دو مورد سرقت، یعنی سرقت لوازم خودرو و خود خودرو مدنظر است و یا فقط سرقت خودرو مدنظر شماست. سعی کنید روی بزرگ‌ترین جزء معضل متمرکز شوید. اگر سرقت خودرو مدنظر شماست، باید مشخص شود که این خودروها در کجا به سرقت رفته‌اند؟ مرکز شهر، حومه‌ی شهر یا در محوطه‌ی دانشگاه؟ اگر از مرکز شهر به سرقت رفته‌اند، بیشتر سرقت‌ها در خیابان صورت گرفته یا در پارکینگ‌ها؟ اگر در پارکینگ‌ها صورت گرفته، پارکینگ‌های خصوصی اند یا عمومی؟ مسطح‌اند یا طبقاتی؟ و به همین منوال.

اگر جست‌وجوی‌تان را بسیار محدود کنید (برای مثال سرقت شبانه‌ی خودروها از پارکینگ‌های مرکز شهر به انگیزه‌ی گردش و تفریح به آن) ممکن است هیچ‌گونه پیشینه‌ای از آن پیدا نکنید (Benamati, 1998, p:22). چرا که تاکنون هیچ‌کس تحقیقی در این زمینه انجام نداده است. بنابراین معضل مورد نظر خود را محدود تعریف نکنید، جست‌وجوی‌تان را کمی گسترده‌تر انجام دهید تا بتوانید به برخی پیشینه‌های مرتبط دسترسی پیدا کنید.

* کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی

برای مثال موضوع «سرقت خودرو از پارکینگ‌ها» و یا «سرقت خودرو توسط جوانان برای گردش و تفریح با آن» را جست‌وجو کنید که ممکن است با این شیوه، به مقاله‌ها و گزارش‌هایی دست یابید. این مقاله‌ها یا گزارش‌ها کمک می‌کنند تا معضل موردنظر را بهتر درک کرده و بتوانید راه‌کارهای ممکن برای پیشگیری از آن را پیشنهاد کنید. حتی اگر آن‌چه که یافته‌اید به طور مستقیم به موضوع مورد نظرتان مرتبط نباشد، با زهم مواردی از این دست به ذهنانتان خاطر خواهد کرد.

چند قاعده‌ی ثابت درباره‌ی تعریف معضل وجود دارد که با رعایت آن‌ها می‌توانید جست‌وجوی مؤثری داشته باشید. هرچند بهتر است با تعریفی دقیق شروع کنید و به تدریج آن را گسترش دهید تا جایی که بتوانید مطالب مرتبط با موضوع را بیابید.

تنظیم دقیقی عبارت جست‌وجو

باید عبارت مورد جست‌وجو را که برای یافتن مطالب مرتبط در وب‌سایت‌ها و داده‌های «بر خط»¹ نیاز دارید، به دقت تنظیم کنید. فهرستی از واژگانی تنظیم کنید که به هنگام تفکر به موضوع به ذهن شما خطور می‌کند. این‌ها می‌توانند واژگان کلیدی شما باشند. در حین انجام این کار، واژگانی با معانی مشابه یا مترادف را نیز در نظر بگیرید. در عین حال اشکال نوشتاری متفاوت واژگان را نیز مد نظر داشته باشید، خصوصاً شکل نوشتاری انگلیسی آن را مانند Behaviour به جای Behavior یا Organization به جای Organisation و... (Nelson, 1997, p:78).

ممکن است جست‌وجوی شما با روندی تدریجی صورت گیرد. در این حالت باید همان‌طور که اندوخته‌هایتان در مورد موضوع بیشتر می‌شود، عبارت موردنظر را تغییر دهید. سابقه‌ای از عبارات مورد جست‌وجو (با همان عبارات و واژگانی که وارد کرده‌اید)، نام پایگاه، سایت، داده‌های مورد استفاده و تاریخ جست‌وجو را یادداشت کنید تا وقتتان صرف بررسی موارد تکراری نشود. ممکن است جست‌وجو آن قدر کلی باشد که یافته‌های بسیاری را به شما ارائه کند، یا به حدی خاص که داده‌های ارائه شده بسیار معدود باشد. برای تنظیم دقیق جست‌وجو می‌توانید از موارد زیر استفاده کنید:

1) عبارات

2) حروف ربط؛

3) علائم اختصاری.

1- عبارات

جست‌وجوی عبارات، جست‌وجوی واژگان نزدیک به هم است. برای مثال، سرقت اتومبیل، انجام امور پلیسی، معضل محو پیشگیری از جرم، عبارت تخصصی مؤثری برای تمرکز دقیق روی موضوع موردنظر است. زیرا مواردی را که واژگان کلیدی جداگانه و غیر مرتبط دارند، در بر نمی‌گیرد (همه‌ی موارد را در بر نمی‌گیرد و در عین حال عبارت مورد جست‌وجو را پوشش می‌دهد).

2- حروف ربط

برای مرتبط کردن واژگان مورد جست‌وجو به یکدیگر می‌توان از «و»، «یا»، و «نه» استفاده کرد. در جست‌وجو به زبان انگلیسی برای نوشتن این حروف، از حروف بزرگ استفاده کنید، این کار به شما کمک می‌کند که بتوانید حیطه‌ی جست‌وجوی خود را گسترده یا محدودتر کنید و به این طریق، اطلاعات مورد نیاز را سریع‌تر بیابید. (کوپر؟ بیتا، ص 3).

1-2- کاربرد «و»

اگر برای جست‌وجو عباراتی بسیار کلی دارید، می‌توانید تعداد زیادی عبارت را با استفاده از «و» به هم اضافه کنید. برای مثال «پلیس و پیشگیری و سرقت». با استفاده از فن پشت سرهم آوردن کلمات کلیدی می‌توانید جست‌وجویتان را گسترده‌تر کنید و تعداد منابع حاصله را کاهش دهید.

2-2- کاربرد «نه»

برای محدود کردن جست‌وجو می‌توان کلمات را با استفاده از حرف «نه» به یکدیگر مرتبط کرد (برای مثال سرقت از منزل، نه سرقت مقرون به آزار). این امر به شما کمک می‌کند تا عناوین خاصی را که نمی‌خواهید بخشی از جست‌وجویتان باشد، کنار بگذارید.

3-2- کاربرد «یا»

برای گسترده کردن جست‌وجو می‌توانید واژگان مترادف را به وسیله‌ی حرف ربط «یا» به هم متصل کنید. (برای مثال ماشین، خودرو یا وسیله‌ی نقلیه) با اتصال واژگان به هم با این حرف ربط، واژگان شما به طور هم‌زمان و مستقل از یکدیگر مورد جست‌وجو قرار می‌گیرند. هنگامی که به طور هم‌زمان در جست‌وجویی از «یا» و «و» استفاده می‌کنید، برای محصور کردن واژگانی که با «یا» به هم متصل کرده‌اید، از پرانتز استفاده کنید. برای مثال

-سرقت (پلیس یا مجریان قانون)

-جوانان یا نوجوانان و سرقت خودرو برای تفریح

4-2- علائم اختصاری

اکثر پایگاه‌های داده‌ها، استفاده از علائم اختصاری را به جای استفاده از واژگانی که اشکال نوشتاری متفاوتی دارند، مجاز می‌دانند. پُرکاربردترین این علائم «*» و «؟» است. برای مثال سارق، مطالب مرتبط با سارق، سارقان، سرقت و سرقت‌ها را برای شما جست‌وجو

1- on line

2- Cooper

وب سایت‌هایی که در قسمت بعدی (و بسیاری موارد دیگر) فهرست شده، کادری برای جست‌وجو دارند. این کادر معمولاً در صفحه‌ی اصلی قرار دارد و به شما کمک می‌کند تا مطالب مرتبط را به سرعت بیابید. در برخی موارد، کادر جست‌وجو با دستورالعمل‌های خاص یا آموزشی مربوط به کار می‌آید که این موارد را باید مورد مطالعه قرار دهید. (WEISEL, 2005, P:97).

وب سایت‌های کاربردی

بهترین نقطه برای شروع جست‌وجو، وب سایت‌هایی است که در این قسمت بیان شده است. این‌ها وب سایت‌هایی هستند که به احتمال زیاد، دارای آن نوع اطلاعاتی می‌باشند که شما به دنبال آن هستید، این بدان معنی نیست که هر اطلاعاتی در این وب سایت‌ها برای شما از جذابیت یکسانی برخوردار است و توضیحات روی قسمتی متمرکز شوند که شما بیشتر احتمال می‌دهید مؤثر واقع شود.

* مرکز انجام امور پلیسی معضل محور (www.popcenter.org)

* بانک چکیده‌های مرکز تأمین منابع عدالت کیفری (<http://abstracts.db.ncjrs.org>)

* وزارت دادگستری انگلستان (www.homeoffice.gov.uk)

* وب سایت کاهش جرم وزارت دادگستری انگلستان (www.Crimereduction.gov.uk)

* مؤسسه‌ی جرم‌شناسی استرالیا (www.aic.gov.au)

* دفتر خدمات انجام امور پلیسی معضل محور (دفتر cops) (www.usdoj.gov)

* محل گردآوری تحقیقات عملی پلیس (www.policeforum.org)

* ائتلاف انجام امور پلیسی جامعه‌محور (www.communitypolicing.org)

* مؤسسه‌ی دانش جرم (جرم‌شناسی) جیل دانو (www.jdi.ucl.ac.uk)

* یافته‌های پلیس (www.policefoundation.org)

* انجمن بین‌المللی رؤسای پلیس (www.theiacp.org)

* مرکز عدالت و امنیت عمومی (RAND) (www.rand.org/psj)

* بولتن اجرای قانون FBI (www.fbi.gov/publications/leb/leb.htm)

* کتابخانه‌ی کمیته‌ی کالیفرنیا در آموزش و استانداردهای رفتار مأموران امنیت عمومی (www.post.ca.gov)

نتیجه

با وجود این که کتاب‌ها، مقاله‌ها و نشریات موجود در وب سایت‌ها، تخصصی است، اما به ندرت پیش می‌آید که وب سایت، آن‌ها را مورد بازبینی یا ارزیابی قرار دهند. بنابراین باید در استفاده از اطلاعاتی که از صفحات وب به دست آورده‌اید، دقیق و موشکافانه برخورد کنید. چرا که هر کسی می‌تواند وب سایتی درست کند که تخصصی به نظر برسد. در کل به سایت‌هایی بیشتر اعتماد کنید که توسط دانشگاه‌ها، اداره‌ها و سازمان‌های تخصصی حمایت می‌شوند. در این راستا و برای تحلیل دقیق این اطلاعات و جهت موثق و قابل استنادتر کردن، عمق بخشیدن و بومی‌سازی آن باید به مراجعی دیگر مراجعه کرد. از جمله‌ی این منابع و مراجع عبارتند از: آرشیو روزنامه‌ها، کتابخانه‌های عمومی در کنار کتابخانه‌ی دانشگاه‌ها یا دانشکده‌ها، مقالات علمی (دانشگاهی)، گزارش عملیات پلیس، استفاده از اطلاعات تحصیل شده‌ی قبلی، اخذ مشاوره از تحلیل‌کنندگان جرم یا سازمان‌های پلیسی یا دانشکده یا مؤسسه‌ی تخصصی محلی یا کارشناسان متبحر و ...

گاه به دست آوردن متون تخصصی از اینترنت یا کتابخانه‌ها بسیار مشکل است. در هر صورت بهره‌گیری از تجربیات سایرین، مزیتی بزرگ محسوب می‌شود. یادگیری آن چه دیگران یافته و کشف کرده‌اند، می‌تواند نقطه‌ی شروع مناسبی باشد و از اتلاف وقت جلوگیری کند.

فهرست منابع

- * Benamati, D., P. Schultze, A. Bouloukos, and G. Newman, Criminal Justice Information: How To Find It, How To Use It (1998).
- * Clarke, R. and J. Eck Become a Problem-Solving Crime Analyst. London: Jill Dando Institute of Crime Science, University College London, (2003). (Accessible at: www.jdi.ucl.ac.uk).
- * Nelson, B. Criminal Justice Research in Libraries and on The Internet, Westport, Conn.: Greenwood Press, (1997).
- * Velasco, M. "Practical Literature, What to Read and How to Read It, (2005)." In C. Bruce, J. Cooper, and S. Hick (eds.), Exploring Crime Analysis: Readings in Essential.
- * Weisel, D. "Solving Crime and Disorder Problems Skills. Oakland Park, Kan.: International Association of Crime Analysts Press, (2005).
- * Through Applied Research." In C. Bruce, J. Cooper, and S. Hick (eds.), Exploring Crime Analysis: Readings in Essential Skills. Oakland Park, Kan.: International Association of Crime Analysts Press.